This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

उत्तरगीता

Acc. No. - ~~2290~~ M1065

Title. - उत्तरगीता

Author. - व्यास

Subject. - वेदान्त

पत्र. - 54

K.K.S.U. LIBRARY
RAMTEK
441 106
M1065
Dist Nagpur

(9)

Checked 2012

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीगणेशायनमः॥ योगीव्यर्थक्रियात्यागपरस्त्यागेनशांतधीः॥ तृ
तीयशरणध्यायात सदाहरिमितीर्यते॥ एवमर्जुनायज्ञानमु
पदिश्यसर्वविद्याशास्त्रादिषुपरसारभूतंतदेवोपास्यमित्याह॥ अ

॥श्रीभगवानुवाच॥ अनंतशास्त्रंबहुवेदितव्यमल्पश्च॥
॥कालोबहवश्चविघ्नाः॥ यत्सारभूतंतदुपासितव्यंहंसो
॥यथाक्षीरमिवांबुमिश्रं॥१॥ श्रीरामसमर्थ॥१॥

नतशास्त्रमिति॥ विवेकिनायोगीनासारभूतमध्यात्मीकशास्त्र॥
मेवोपासितव्यंनत्वन्यत्प्रशक्यत्वात्॥ अनंतशास्त्रपर्यवसान

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

णजन्मत्नितिदंतेक्षरत्वानान्मुक्तोभवतीसकलंकेसाचमुक्तिर्जीवपरयो
रैक्यंप्रतिपादयति॥ काकीमूखककारांतमिति॥कंचअकंचकाके
सुखदुःखेतेजस्यस्तइतिकाकीजीवःअविधाप्रतिबिंबःतस्यमूखं
॥काकीमुखककारांतमुकारश्चेतनावृतिः॥अकारस्यतुलुप्त॥
॥स्यकोर्थःसंप्रतिपद्यते॥७॥श्लोकसमाप्तमस्तु॥श्रीराममेजराम॥

स्थानियंबिबमूतंयद्ब्रह्मतत्प्रतिपादकंयक्ककारांतमुखंमिस्यक्काक्षिन्या
यनात्राऽपिसंबध्यतेतदाऽऽब्रह्मश्लेषःमुखमूतककारस्यकाकीयत्प्रा
थमिककककारस्यांतमेत्तिमेयदक्षरमकारात्मकंपंचिवृतमहाभूता

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नितत्कार्याणि च सर्वं विराडित्युच्यते तत्स्थूलशरीरमात्मनः इंद्रियैरर्थो
पलब्धिर्जागरितं तदुभयाभिमान्यात्मा विश्वः एतत्त्रयमकारस्यार्थः ॥
उकारश्चेतनावृत्तिः ॥ काकीसुत्यत्र मकारात्परो य उकारः अपंचीकृत
पंचमहाभूतानि तत्कार्याणि सप्तदशकं लिंगं हिरण्यगर्भ इत्युच्यते यत्त
सूक्ष्मशरीरमात्मनः करणेषूपसंहृतेषु जागरितसंस्कारजप्रत्ययस्य
विषयस्वप्नः तदुभयाभिमान्यात्मा तैजसः एतत्त्रयमुकारस्यार्थः ॥ चेतना
वृत्तिः चेतनस्य हिरण्यगर्भात्मकस्य तैजसस्यावृत्तिर्वाचिका ॥ मकार
स्य काकीमुक्स्य यत्र उकारात्पूर्वमभिहितो यो मकारः शरीरद्वयकारणमात्मा
ज्ञानं साभासमव्याकृतमित्युच्यते ॥ तच्च न सत्त नासत् नापि सदसत्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नु भिन्नं नाभिन्नं नापि भिन्नाभिन्नाभिन्नं कुतश्चिन्न निरवयवं नो भयं किं
तु केवलब्रह्मात्मकत्वज्ञानाय नो यं सर्वप्रकार ज्ञानापसंहारो बुद्ध्यः उ
कारणात्मनावस्था न सुषुप्तिः तुद्भुभयाभिमान्यात्मा याबाल्लः यस्त्रयं
मकारस्यार्थः ।। तु मस्य अकार उकारः उकारो मकारः मकार ओंकार ए
वं लक्षस्य कार्यः ककाप्रराय : तस्य योऽर्थः लक्ष स्वरूपं न संप्रतिपद्यते
तदैक्य प्राप्नोतीत्यार्थः ।। अयमात्मा ब्रह्म ।। स यश्चायं पुरुषे यश्चासा
वादित्ये ।। स एकः ।। तत्त्वमसि प्रज्ञानं ब्रह्मास्मीत्यादिश्रुतिभ्य इति भावः ।। अ
थवा ।। पूर्वोक्तरीत्या काकी जीवः तत्प्रतिपादक शब्दस्य मुख्यवृत्त्या यः क
कारः ब्रह्मचेतनाकृति जीवाकार इत्यार्थः ब्रह्मो व्याख्या ऽविधाया

5

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संसरतीतिन्यायात्तकारस्यजिवस्याकारस्यलुप्तमपगतस्यकोऽर्थःअखं
च्छिदंतीयसच्चिदाऽनंदरूपोऽर्थः तकाकीसैमुंघुकुध्रकारेणेक्यानु
संस्थानवानसंप्रतिपद्येतग्रा प्नोतीयर्थः।। पदारुकाकीमुस्वब्रह्माऽ
वंककारंतः ककारस्यातिमाव्रंगोंयोअकारः तद्यतिपाघब्रह्मैवे
यर्थः।।उकारश्चेतनाकृतिःउकारोमुलप्रकृतीः तस्यब्रह्मनाचतना
चेतयमानाआवृत्तिःप्राप्तिः।।अकारस्यतुलुप्तस्यपरिणममानाऽवि
घात्मापचतोब्रह्मणःकोर्थःफकारापुंरायोऽकारस्तस्ययोऽर्थेलक्ष्य
स्वरूपंब्रह्म।।अक्षराणामकारास्मीतिभगवद्वचनान्।।अकारःस
र्ववागग्रःप्रकाशः परमःशिवइतिस्मृयंतराच्च।।तसंप्रतिपद्येतत

॥२॥ यज्ञानाधस्यब्रह्मणः समेकज्ञानात्तक्षणादेवज्ञानोत्तरक्षणएव
मुच्यतअविधानिवृत्तद्वाराआनंदावाप्तिर्भवतितद्ब्रह्मब्रूहिस्वरूप
तरस्थलक्षणाभ्यांप्रतिपादययथः॥त्तेयवलक्षणेदर्शयति॥ यदिसादि
ना॥ एकंस्वजातीयस्वगतविजातीयभेदरहितंनिष्कलमवयवरहि
तंयोमातीतमाकाशादिचतुर्विंशतीतत्वातीतंपंचभूतानितन्मात्रपं
चकंदशइंद्रियाण्यंतःकरणंचतुष्टयमेतेषामतीतमित्यर्थः निरंजनंस्व
प्रकाशंजगत्तत्कर्ममनोगोचरंयन्मनसानमनुतइतिश्रुतेःअतएवावि
ज्ञेयंप्रमाणाविषयंयतोवाचोनिवर्तंतइतिश्रुतेःविज्ञातुमशक्यंविनाशो
त्पत्तिवर्जितंविनाजायतेम्रियतेवेतिस्मृतेस्त्रैकालिकमित्यर्थःकारणं ॥२

सर्वाधिपत्ति निमित्तोपादानभूतं सकारणंकरणाधिपाधिपइतिश्रुतेः योग
निर्मुक्ति वृत्त्यंतर संबंधरहितं हेतुसाधनवर्जितं निमित्तत्वोपादानत्व
धर्मवर्जितमित्यार्थः स्वस्थसनातनत्वेन ताभ्यांवर्जितमितिवा हृद
यांबुजमध्यस्थं सर्वलोकांतर्नियामकतया सर्वप्राणिहृदयंम
ध्यस्थं ज्ञानज्ञेयं स्वरूपकं ज्ञानं विषयप्रकाशः ज्ञेयं विषयः त
दुभयस्वरूपं तदुभयसत्तात्मकं यद्ब्रह्मनकीदृशाभि नित्र
रथ्यो॥१॥२॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१॥ ॥श्रीगणेशायनमः॥ परंपरास्याः प्रवृत्तेरनादिमेकं निविष्टं बहुधा गुहासु॥ सर्वा
लयं सर्वचराचरस्थं तमेव विष्णुं शरणं प्रपद्ये॥१॥ अखंडं सच्चितानंदमवा
ङ्मनसगोचरं॥ आत्मानमखिलाधारमाश्रयेऽभीष्टसिद्धये॥२॥ श्री॥ इह
खलु भगवानर्जुनो धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे युद्धभूमावन्नाच्यानन्वशाच स्वामि
॥अर्जुन उवाच॥ यदेकं निष्कलं ब्रह्म व्योमातीतं निरंजनं॥ अप्रतर्क्य
॥मविज्ञेयं विनाशोत्पत्तिवर्जितं॥१॥ कारणं योगनिर्मुक्तं हेतुसा॥
॥धनवर्जितं॥ हृदयांबुजमध्यस्थं ज्ञानज्ञेयस्वरूपकं॥२॥ ॥
त्यादिना भगवतोपदिष्टं यदात्मतत्त्वं तद्विषयभोगप्रवणेष्वनिस्ते पुन
स्संदेवात्मतत्त्वं भगवंतं पृच्छति अर्जुनः॥ यदेकमिति सार्धद्वयेन॥ एकं शाव

९

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमर्जुनेनपृष्टेण भगवान्स्वपूनार्थमभिनंदन्नुत्तरमाह।। साधुपृष्टणमिया
स्मि।। हे महाबाहो इतिसंबोधयन् सर्वशत्रुनिबर्हनसामर्थ्यं सूचय
तिपात्र क्रोधरागादयः पांडवेति सफ्फुल्लप्रसूनवं घोतयतिबुद्धि

।।श्रीरुक्मिणीदेव्युवाच।। एतयन्ध्यनावद्धिके शव।।श्रीभगवानुवाच।।
।।साधुपृष्टंमहाबाहो बुद्धिमानसिपांडव।।१।।

मानसीतितं स्तुवन् स्वोक्तार्थग्रहणावधारणसमर्थ्यंसूचयतीति
पार्थ।।१।। त्वंमां प्रतियदात्मनत्वार्थ्यपृच्छसि तदवाषंयथाभवति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त

तथा तुभ्यमहं प्रवदामि॥ तदेवात्ममंत्रं सोपायमाह॥ आत्ममंत्रस्येति॥
आत्ममन्त्रस्य आत्मनि तत्तात्पर्येण पर्यवसन्नस्य प्रणवात्मकस्य तत्ता
त्पर्यविषयस्याहं ति स्यतत्वज्ञानेन ज्ञातुः संसारमिलिहं सः तस्य प
॥ यन्मां पृच्छसि सन्नाथ मार्गं प्रवदाम्यहं॥ प्राह्म॥
॥ मंत्रस्याहंसस्य परस्परसंन्वयात्॥ ५॥
रमात्मनः परस्परसमन्वयात अन्योन्य प्रतिपाद्य प्रतिपादकभा
वासंसर्गात्॥ अनेन सर्ववेदानां तात्पर्यगोचरत्वं तत्तु समन्वया
दिति समन्वयाधिकरणोक्तं दर्शितं॥ ५॥ अथ पंचम श्लोकटीका प्रा॥

षे
म
11

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

योगेनात्मतत्वविचारेण गतकामानां नष्टोऽरिषड्वर्गो येषां॥अनेन तत्त्वा
नप्रतिबंधकं कल्मषं निवृत्तीर्दर्शिता तेषां भावना तत्त्वमस्यादिवाक्य
जन्या चरमवृत्तिः तन्निवृत्तिनिवर्तितं निवृत्य विद्यां निवृत्य घिष्ठानं वा ब्र

॥ योगेन गतकामानां भावना ब्रह्म च ॥

॥ क्षसे ॥ शरीरिणां मृजस्यांतं हि सर्वं पार ॥

॥ दर्शनं ॥ ५ ॥

श्रोत्रिभ्यश्चक्षुषि ते आहुस्तत्त्वज्ञा इति शेषः॥ तेस्वतत्त्वज्ञानतन्निवृत्या तत्त्वा
न निवृत्तिं चाहु॥ अजस्य जीवस्यांतमवधिन्न्तं ह सर्वं परब्रह्मरूपं वेश
रिरिणां जीवानां पारदर्शिनः परमात्मज्ञानं ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हंसः ब्रह्महं सा क्षिरं ब्रह्म एव रातकुटस्थं यदेतदुभयसाक्षिभूतं यतद
क्षरमित्युच्यते जननादिविधपरिच्छेदशून्यं वेदशितित स्वरूपं [illegible] वा
स्वरूपं विद्वान् विवेकि सन्नतदक्षरं वस्तु प्राप्य मरण [illegible] जन्मति जननं
मरनप्रवाहरूपसंसारं जह्याति यज्जेदितियावत्॥ यत्प्रनवाक्षरं

॥हंसो हंसाक्षरं चैव कुटस्थं यत्तदक्षरं॥ तद्विद्वान॥
॥क्षरं प्राप्य जह्यान्मरणजन्मनी॥ ६॥

कठवल्ल्या विस्तरेणाभ्यात एतद्ध्येवाक्षरं ब्रह्म एतद्ध्येवाक्षरं प वा
रमित्यादिना॥ ६॥ पुर्वस्लोके तद्विद्वान् क्षरं प्राप्य जह्यान्मर

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदैक्यंप्राप्नोतीत्यर्थः एवमुपासकइतिशेषः॥ तथाचश्रुतिः आप्लुवस्वप्रप्लु
वस्व॥आंडीभवजमामुहुः॥सुखादीदुःखनिधनांप्रतिमुंचस्वस्वांपुर
मिति॥हे जननमरणादियुक्त जीव त्वं आप्लुवस्व जीवन्मुक्तोभवप्रप्लव
स्व सोन्मुक्तोभवमुहुः पुनःपुनः आंडीकृताशालखवृत्तिरसारीमा
भवमाभूः॥संसारीचेत्किमपराधंइत्याशंक्याह॥सुखादीत्येष
कसुखेहेतुदुःखनिधनादुःखमेवनिधनंअंतयस्याःसा स्तांस्वांपुरीस्व
कीयंस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयंप्रतिमुंचस्व त्यजेतिश्रुत्यर्थः॥अत्रेदंयोग
रहस्यं॥नादानुसंधानपरस्योंकारोच्चारणकालेअकारउकारम
काराणांत्रिमात्राणां लयस्तत्तिनादांतेअभ्यासबलेन सएकमा

द्रष्टास्मीति ॥ सैव तुर्यावस्था सैव समाधिस्तत्राग्निमा निष्प्रपंचगा
मा सैवाकारमात्रायायुक्तः सन्जाग्रदवस्थाप्राप्य विश्वो भवति उ
कारमात्रयास्वप्नावस्थायां तैजसो भवति मकारमात्रायुक्तः प्राज्ञो भ
वति स्थानत्रयातिक्रमे तुर्यावस्थायां प्रत्यगात्मा सर्वातीतः सच्चिदानंद
दघऽद्वितीयः परमात्मा ब्रह्मवाच्यः सर्वेश्वरः सर्वनियंता भवतीति सि
तः ख्या ॥७॥ एवं योगधारणेयोपासकस्य प्राणायामपरायणस्या
वांतरफलमाप्याह ॥ गच्छन्निति तिनरस्तातायुः पुरुषः श्रोत्रेंद्रियैर्निसुबा
परिमितायुरपि गच्छन् गमनकाले तिष्ठान्नव स्थानकाले सदा

15

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कालेसर्वस्मिन्स्नानध्यायनादिकालेरेतेपिपरंविशेषेणधारणायां
मंकुर्वन्सर्वकालत्रयेगाहासावकालिकवायुधारणयासहस्त्रायुः
सहस्त्रवर्षजीवीभवेत्भूयादित्यर्थः॥८॥
॥मुलत्रयंगच्छन्तिष्ठन्सदाकालेवायुस्वीकरणपरं॥
॥सर्वकालवायुत्रयोगेणसहस्त्रायुर्भवेन्नरः॥८॥
मन्तुपरमंफलंकदभवतीत्यतआह॥यावदिति॥स्वगारंकोसैरुस्व
रूयावद्पस्येत्साक्षात्कुर्यात्तावत्तदाकारब्रह्मस्वस्वरूपंपश्यतपूर्वो
क्ताधारणायात्रवद्धायुःपुरुषःविचिंतयेत्ध्यानंकुर्यात्॥ता

(16)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हृद्या॰मसाक्षा॰काराथं आ॰मजगतोरभेदध्यानमाह ॥ खमिति ॥ खं
मध्यदेहरा काशमध्येआ॰मानं परमा॰मानंकुरु ॥ तद भिन्नस
त्यकमिति भावयेत्यर्थः ॥ तथाऽनुतिः ॥ दहरं विपापं परमेस्मभूतं
तंयसुंडरीकंपुरमध्यसंस्थं ॥ तत्रापि दहरं गगनं विशोकस्त
स्मिन्यदंतस्तदुपासितव्य मिति तथा आ॰ममध्येचस्तॆमनिंपेभोरे
खमाकाशंकुरु तदुपादानके भावयतदनन्यश्च भावयेत्यर्थः ॥ १
॥ यावत्सद्य खगाकारं तदाकारं विचिंतयेत् ॥ खंमध्यकुरुचा॰म ॥
॥ मानमा॰ममध्येचरवकुरु ॥ १ ॥ श्रीरमजेरा॰ जैरा म ॥

(17)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आत्मानं परमात्मानं स्वं मयम्मा का शा मक कृत्वा आका॥ चुक ज्ञो
शरीरं ब्रह्मेति श्रुते संमाधौ किंचिदपि ब्रह्म व्यतिरिक्त मन्य॥ ज्ञौलि
त्किमपि न चिंतयन् ध्यायेदित्यर्थः॥ यद्वा स्वस्मादुन जीवोऽस्मि यो
॥स्थिरमूढबुध्दिर संब्रह्म विद्ब्रह्मणि स्थितः॥१४॥

एते आत्मनोऽहं न परमात्मा तत्वमसि अहं ब्रह्मास्मि अयमात्मा ब्रह्मे
त्यादिवाक्यार्थविचारेण तयोरैक्यं बुध्वा न किंचिदपि चिंतयत॥
एवमुक्तप्रकारेण योगिभूत्वा ब्रह्मज्ञानेंचनिष्ठे स्यादित्याह॥
स्थिरबुद्धिरिति॥ शिवो जयति॥ श्रीब्रह्मविद्क्तप्रकारेण

गीता॥ श्लोकः॥ २०॥

[illegible]

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्वज्ञानीसन् स्थिरबुद्धिर्निश्चलचित्तो ब्रह्मज्ञः संमूढः अज्ञानरहि
तः स ब्रह्मनिस्थितः ब्रह्मनिष्ठ एव ॥१०॥ नित्यं यत्र स्वासः लयं गतः
नाशाग्रासे तत्र नासाग्रे व्यवस्थिते बहिर्व्योम स्थितं बहिराका

॥ बहिर्व्योमस्थिते नित्यं नासाग्रे च व्यवस्थिते नि ॥
॥ ष्कले ते विज्ञानिया श्वासो यत्र लयं गतः ॥११॥ श्रीवृद्ध ॥

शस्थितं च निष्कलं कलातीतं ब्रह्मविज्ञानी यातु बुध्यात् ॥११॥ श्रीभगवान्
ब्रह्मज्ञाननिष्ठस्य मनो नैश्चल्यार्थं धारणाविशेषमाह ॥ पुटद्वयं
विनिर्मुक्त इति ॥ हे अर्जुन पुटद्वयविनिर्मुक्तः नसारंध्रद्वया विनिर्गतः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तवायुर्यत्र विलीयते लयं गच्छति तस्मिन मार्गे सम्यक् मनः स्थिरं क्
त्वा तमिश्वरं वक्ष्यमाणप्रकारेण ध्यायेत् ॥ १२ ॥ श्रीवृक्षतु समर्थ ॥
तथान प्रकार माह ॥ निर्मलमिति ॥ निर्मलं निष्कलंकारं च तन्यं अ
॥ पुरुषं विमुनिक्तो वायुर्यत्र विलीयते ॥ तस्मिन्मन स्थि ॥
॥ रंकृत्वा सम्यग्ध्यातेत मीश्वरं ॥ १२ ॥ श्रीभगवान समर्थ ॥

तएवषडूर्मिरहितं क्षुधि पासे शोकमोहो जन्ममृत्यु षडूर्मय इति ॥
तद्रहितं अत एव शिवं मंगलं स्वरूपं षडूर्मिरहितः शिव इति स्मृतः
एतादृशमीश्वरं विज्ञानियाद्ध्यायेदित्यर्थः ॥ किंच प्रभापर

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

न्यं क्रियाकर्मकर्मभाररहितं मित्यर्थः तत्रहेतुः मनःशून्यं मनोरहितं अत एव बुद्धिशुन्यं संकल्पविकल्पयोरभावात् निश्चयाभावः आस
क्तिरहितेमित्यर्थः अत एव निरामयं निर्व्याजं ॥१३॥ श्रीवृक्ष समर्थ ॥

॥ निर्मलितं विजानियात् षड्मिर रहितं शिवं ॥ प्रभाशुन्यं ॥
॥ मनशुन्यं बुध्यिशुन्यं निरामयं १४ ॥ ॥ श्रीहरि समर्थ ॥

अत एव निराभासं भ्रमभ्रान्तिरहितं अत एव सर्वशुन्यं स्वन्यतिरिक्तव
स्तुमात्रस्य मिथ्यात्वात् नान्यदेकरसयद्वा अतध्यानं समाधिः ॥ तस्मि
न्स्थितस्य किं लक्षणमित्याशंक्याह ॥ त्रिशुन्यमिति ॥ पूर्वोक्तिप्र

(५)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भा स्त्रिशून्यं यो विजानीयाद् मुच्येत ।। अनेन नाग्नराद्यव सूत्रयश् न्य वदन्ति
तेषु नामपणो बुद्धिशब्दैः क्रमेन तासामिमे ध्यानात् तादृशं ब्रह्म यो वि
जानीयात् स समाधिस्थः बंधनात् संसारबंधनान् मुच्यत मुक्तो भवतीत्यर्थः ।।१४।। नु
।। सर्वशून्यं निराभासं समाधिस्थस्य लक्षणं ।। त्रिशून्यं ।।
।। यो विजानीयात् स तु मुच्येत बंधनात् ।।१५।। क्षिनायन समर्थः

एवं जीवन्मुक्तस्य देहादि दृष्टिमिति विशेषो नासीत्याह ।। स्वयमिती ।। देहस्वव
मनादिरैग्रोचक कर्मवासनावशात् दुःश्चलितेगमदिकर्मकुर्वन्नपि देहीजी
वः न्यस्तसमाधिनां निश्चलसमाधियोगनिश्चलं यथा भवतीति तथा परमा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मानं विजानीयात्तदरूः सर्वव्यवहारं कुर्वन्नपि परमात्मन्येव चित्ते
कोऽपि कुर्याद्दित्यर्थः तच्च समाधिस्थस्य ज्ञानमयोगस्य तस्य लक्ष
णमिरूच्यते ॥१५॥ इतो ध्यानमहस्य लक्षणमाह ॥ अमात्रमिति ॥

॥ स्वयमुचलिते देहे देहीन्यस्तसमाधिना ॥ निश्चलं ॥
॥ तं विजानीयात् समाधिस्थस्य लक्षणं ॥१५॥ त्रिवृष्ठ ॥

अमात्रं चतुर्भिरेणैर्निर्मात्रा ह्रस्वदीर्घप्लुतादिरहितं शब्दरहितं शब्दा
तीतं स्वरव्यंजनवर्जितं अक्षरसमूहात्मकपदमिथ्येयं बिंदुनादकला
तीतं अनुस्वारो बिंदुः संवृतेगलविवरे यध्वंटानिह्रदवदनुरणितं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सनादः कालानादैकैरद्याः तैरतीतं यथाकथंचिच्छब्दवाच्यमित्यर्थः॥
एतादृशं ब्रह्म यो वेद स वेदवित् सर्ववेदांततात्पर्यज्ञः स एव नान्य इति
भावः॥१६॥ एवं श्रीआत्मतत्त्वज्ञानादसंभावना विपरीतं भावनादिनि

॥अमात्रं शब्दरहितं स्वरव्यंजनवर्जितं॥ बिंदुनादकला॥
॥तीतं यस्तं वेद स वेदवित्॥॥श्री॥चू॥छ॥प॥रा॥मा॥भा॥१६॥

भो[illegible] सत्यं न किंचित्कृत्यमस्तीत्याह॥ प्राप्नेति॥ ज्ञानेन शास्त्राचार्योपदे
शोत्थेन परोक्षात्मकेन विज्ञानेन अपरोक्षात्मकेनानुभवेनैकं प्राप्य सत्ति हृदयस
र्ववेदांततात्पर्यगोचरे परमात्मनि हृदि संस्थिते ह्यपरोक्षतयात्मा स

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मानेसतितिदेहेदेहोपाधिमति जिवेलब्धगां । तिपदेसंज्ञासबन्धभावेसतितु दत्तिरं योगोनास्तिधारणापिणास्ति सिध्धेफलसाधनेनचप्रयोजनना भावादित्तिभव: ।।१७।। श्रीशिवाजयति श्रिएवमात्मतत्वऽपरोक्षज्ञानिमुक्त सन्निस्वरएकजायत इतिस्यतेस्वरूपंसूतिरेवश्लारूपेनाह ।।

।। आत्मज्ञातेनविज्ञानेनरूपेचहृदिसंस्थिते ।। लब्धगातिपदेदेहि ।।

।। नयोगोनेवधारणा ।।१७।। ।। श्रीवृद्धसमर्थ ।।

यइतिवेदादौवेदानामादौवेदाध्यायाध्ययनसर्वणोपरिहारायनिधीयमान:वेदां तेचसर्ववेदानामंतउपर्युक्तक्रमणपरिहारायत्रतिष्ठित: संस्थापित:च कारा.सर्ववेदरक्षणायचदमध्येनिहित: य: स्वर: प्रणवात्मक: ।।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तस्येतितस्यप्रणावस्याप्रकृतिलीनस्यपरावस्थायांलिनस्ययःपरःप
राख्यिवाक्चतुष्टयबोधकःउपलक्षणमेतत्सर्वप्राणेंद्रियकरणवर्गस्य
बोधकःसर्वनियंतासर्वांतरयामिवोमहेश्वरःइतिप्रसिद्धःसएवामत्त
त्वज्ञानीनान्यःब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेरितिभावः॥१८॥परावस्या

॥योवेदादौस्वरःप्रोक्तोवेदांतेचप्रतिष्ठितः॥तस्यप्रकृति॥
॥लिनस्ययःपरःसमहेश्वरः॥१८॥॥श्रीरामजेराम॥

यांलिनस्ययःपरःसमहेश्वरइत्युक्तेसापरावस्थाकातस्यांलीनश्च
कइत्याकांक्षायामाह॥सइति॥सःप्रसिद्धःपरमात्माविवरप्रसृतिः
विवरेषाधारस्वाधिष्ठानमणिपूरानाहतविशुध्याज्ञाचक्रेषुप्रसृ

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तिः प्रतिबिंबितः सनोएषः परिदृश्यमानः जीवः जीवसंज्ञो भवतीति तो
षन्यः ततः किमत आह ॥ एष जिवः घोषेण परासंज्ञकनादरूपेण प्रा
णेनैव वायुना गुहमाधारचक्रं प्रविष्टः सन्परावस्थां प्राप्नोत्ति स एवम
॥ स एष जीवो विवरः प्रसूतिः प्राणेन घोषेण गुहां प्र॥
॥ विष्टः ॥ मनोमयं सूक्ष्ममुपेत्य रूपं मात्रा स्वरो वर्णइ॥
॥ तिस्थविष्टः ॥ १९ ॥
नामयं मयं मनः प्रधानं सूक्ष्मं रूपं सूक्ष्मं देहं मणिपुरं वा प्रविष्टः स
पश्यंत्याख्यायस्थां प्राप्नोति स एव पुनरनाहतं प्रविष्टः सन्मध्यमा
वस्थां प्राप्नोत्ति सैव मध्यमा योगिनां श्रुतिगोचरा मध्यमा स्मृतिगो

८७

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चरेतिस्मरणात्स एवमात्रा स्वरोवर्णः विशुद्धिश्च विल्लः मात्राह्रस्वदी
र्घप्लुताः स्वराउदात्तानुदात्तस्वरिताः वर्णाः कादयः इतिश्रेतयुक्तः स्थ
विष्टः सैव स्वरीं प्राप्य सकलव्यदशास्त्रपुराणभाषारूपो भवति॥ तथा
चश्रुतिः॥ चत्वारि क्वेयत्क्वा रिमिता पदानि ता नि विदुर्ब्राह्मणावेमानी
षिणः॥ गुहात्रीणि नि हि तानेंगयति तुरीयं वाचोमनुष्यावदंतीति
॥ आत्मतत्वापरोक्ष्यार्थे यावान् साधनः कृतः॥ जाते॥ ॥२९॥
॥ स्मिन्ननुभवेतावास्त साधन स्त्यजेत्॥ २०॥ श्रीराम॥
प्रासंगिकं परिसमाप्य प्रस्तुतमाह॥ आत्मेति॥ आत्मतत्वापरोक्ष्या

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तुभस्सर्वंयावानतत्साधनकृतःगुरुकुलवासयागाभ्यासादिकायक्लो
षेणेनसाधनाभ्यासवृतःतावान्साधनकदेबःतस्मिन्ननुभवेश्राद्दब्र
श्रासिम्नप्रपरोक्षायातेश्रसंभावनादिराहित्येनजातउत्पन्नेसतिस
सायनसम्मऽऽयज्ञतूयागंकुर्यात्कुपरखननाथरकुद्दालादिवदित्ति
॥नावाथरतुभावेतावद्यावपारंनगच्छति॥उत्तीर्णतुसरिपारे॥
॥नावयाकिंप्रयोजनं॥२१॥श्रीवृछपरमात्मातुसथाआसो॥
तन्नदृष्टांतमाहनावातऽति॥यावद्यार्पतेर्यवपारंनगच्छतिनसंप्राप्नो
तितावत्तावत्पर्यंतनावाथरनदितरणसाधनप्लवाथस्मेवद्रूयात्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सरित्पारेनद्यास्तीरेउत्तीर्णेसतिनावयानदीतरणसाधनेनकिंप्रयोजने
नकिंचिदपियर्थतद्वदत्रापिश्रामापरोक्षेजातेवेदशास्त्रादिभारैःप्रयो
जनंनास्तीतिभावः॥१७॥ तदेवभंग्यंतरेणसदृष्टांतमाह॥ ग्रंथमिति॥

॥ग्रंथमभ्यसमेधावीज्ञाविज्ञानतत्परः॥ पलालमिवधान्या॥
॥थस्त्यजेग्रंथमशेषतः॥१८॥ श्रीवासुयेनमः॥॥ श्री॥

मेधावि बुद्धिमानग्रंथमभ्यस्यवेदांतादिश्रवणंकृत्वाज्ञातेसामान्यज्ञा
नेविज्ञानेविशेषानुभवेतत्परःसन्ग्रंथंसर्वशास्त्रंत्यजेत्॥ अत्रदृष्टांतः॥
धान्यार्थीधान्यसहितंतृणमादायतद्गतधान्यस्वीकारानंतरंपला

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ [illegible] ॥

लंगतकणिग्रात्तृणंयथाप्सृजंति तद्वदित्यर्थः॥ २२॥ किंच॥ कश्चिल्लौकिक
पुरुषः अंधकारे साधनेरूपं ज्ञात्वालोक्यापरोक्षीकृत्य पश्चाज्जाते ज्ञान
साधनंपरित्यजेत्॥ २३॥ साधनंपरित्यजमेयसेत दृष्टंतांतरेणाप्याह॥ य

॥ उल्कहस्तोयथालोक्यद्रव्यमालोक्यतं त्यजेत्॥ ज्ञानेनज्ञेयमा॥
॥ लोक्यपश्चाज्ज्ञानंपरित्यजेत्॥ २३॥ श्री॥

याम्तेतेनेति॥ श्री॥ यथामृत्यनसागरमथनोद्भूतेन संतृप्तस्यसंतुष्टस्य
पयसा निरनप्रयोजनं नास्तिएवंपरमंतं ज्ञात्वापरमात्मानप रोक्षीकृत्यवे
दैर्वेदांतवाक्यादिभिः किंप्रयोजनं न किंचिदपित्यर्थः॥ २४॥ श्री॥

॥ ३॥ ज्ञातेचापरोक्षज्ञानेज्ञानसाधनेनप्रयोजननामाना॥ २॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

किंच॥ तत्त्वज्ञानिनः विधिनिषेधादिकर्तव्यमकर्तव्यमपि नास्तीत्याह॥ ज्ञान
मृतेनेति॥ ज्ञानामृतेन तृप्तस्यानंदैकरसं प्राप्तस्य कृतकृत्यस्य कृतार्थस्य
योगिनो जीवन्मुक्तस्य किंचिदपि कर्तव्यं नास्ति किमहं साधु नाकरवं किमहं
॥ यथामृतेन तृप्तस्य पयसा किं प्रयोजनं॥ एवं तं परमं ज्ञात्वा वेदैर्नास्ति॥
॥ प्रयोजनं॥ २४॥ ज्ञानामृतेन तृप्तस्य कृतकृत्यस्य योगिनः॥ न चास्ति॥
॥ किंचित्कर्तव्यमस्ति चेन्न स तत्त्ववित्॥ २५॥ श्रीवृद्धपरमात्मा॥

पापमकरवमिति श्रुतेर्विधिनिषेधातीतत्वादिति भावः॥ कर्तव्यमपि लो
क संग्रहार्थे लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन्कर्तुमर्हसीति भगवद्वचनात्॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यद्यपि निषेधानकर्मासि क्रियते हि सर्व विदेवनमवति आरूढोनभव
तीत्यर्थः ॥२५॥ अथ ज्ञान विनाके वलं पोवेदमात्रेन वेद विवेना स्ति कि
तु वेदतात्पर्यगोचरं यद्ब्रह्मतज्ज्ञानेनैव वेदवित् भिःयाह ॥ तैलधारामिति ॥

॥ तैलधारामिवाच्छिन्नं दीर्घघंटानिनादवत् ॥ अवाच्यं प्रणवा ॥
॥ स्याग्रं यस्तं वेदसेवित ॥२६॥

तैलधारामिवाच्छिन्नं संतत तैलधारावत् विच्छेदरहितं दीर्घघंटा विनाद
वत् अतिदीर्घघंटाघोषध्वन्यग्रवच्च विच्छेदरहितमवाच्यं वाङ्मनसागोच
रं प्रणवस्याग्रं प्रणवस्याकारउकारमकार बिंदुनादकलाग्रं आसि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कस्यसकलवेदसारस्याम्यंलक्ष्यंब्रह्मयोवेद वित्तसकलवेदार्थज्ञानी
नान्यइत्यर्थः॥२६॥ तत्वज्ञानिनः समाधिसाधनस्वरूपमाह॥आ
त्मानमिति॥आत्मानंकर्तृत्वाध्यासवंतंजीवमधराधरणिंकृत्वाप्रण
॥आत्मा नमरणिंकृत्वाप्रणवं चोत्तरारणिं ॥ ध्याननि॥
॥र्मथनाभ्यासाद्देवंपश्येन्निगूढवत॥२७॥श्रीकृष्ण॥
वंमोंकारमुत्तरारणिंकृत्वाभावयित्वाध्याननिर्मथनाभ्यासाध्या
नरूपमथनपौनःपुन्येननिगूढवंतपां ड्यियाप्रकटनेनदेवंयोत्तितसए
वपरमात्मानंपश्यन्नान्यइत्यर्थः श्रुतिरेवायंश्लोकः॥२८॥

CC-0: In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यावद्दपरोक्ष्यानुभवस्तावत्स्वमकाङ्गं ब्रह्मध्यायेदित्याह॥७८॥ विधु
माग्निविभमिति॥ दैपार्थे विधूमाग्नि निभं विगत धुमाऽग्नि शिखा
वद्योतमानमप्रयंत निर्मलमतिस्वच्छंदेवं स्वपेप्रकाशं परमात्मा
॥विधूमाग्निनिभं देवं पश्यन्नप्ययंत निर्मलं॥ तादृशं परमं॥
॥रूपं स्मरेत्पार्थ ह्यनन्यधीः॥७९॥ श्रीवृष्णु परमात्मा॥
नं यावत्स्वेदपरोक्षं कुर्यात्तावत्तादृशं परमं मुक्तकृष्ण रूपं ब्रह्मनान्य
धीरनन्यचित्तः सन्स्मरेत ब्रह्मधारणं कुर्यादित्यर्थः॥७९॥ श्री॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भावनात्मक रमेव ब्रह्मरूप्य प्रकटन व्याजेन विवादयति॥ दूरस्थ इति। टी० जीवः सर्वदा सर्वस्मिन्काले दूरस्थोपि अतस्य सरोसंवत स्थितोपि न दूरस्थः परोक्षवत स्थितो न वति किंतु स ॥दूरस्थो न पि दूरस्थो पिंडस्थो पिंडवर्जितः॥ विमलः सर्व॥ ॥दा दे०॥ सर्वव्यापी निरंजनः॥ २९॥ श्रीहरी॥ श्री वैरा० अपरक्षाएकेयर्थः पिंडस्थोपि अतस्य शरीर संबंधा ध्यासा सारिच्छिन्नचद्वासमानोपि पिंडवर्जितः इदितिसंब धः॥ २९॥ श्रीब

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

देहाध्यारोपतीयमानकर्तृत्वकर्त्राद्विकमात्मनो नास्तीयाह॥
देहेकायस्थोपिशरीराध्यासवानपिनकास्थः शरीरनिमित्त
कबंधरहितः कायस्थोपिजन्मादिवच्छरीरस्थोपिनजायते
॥ कायस्थोपिनकास्थः कायस्थोपिनजायते॥ काय॥
॥ स्थोपिनभुंजानः कायस्थोपिनबाध्यते॥ श्रीराम॥ २०॥

(37)

जन्मवान्नभवतियथा कायस्थोभोगसाधनभूतशरीरंपिन
भुंजानः भोगरहितः तथाकायस्थोपिबंधहेतुभूतदेहस्थोपि
नबध्यतेबंधनंप्राप्नोतीति॥ २०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चिकि वि ॥ कायस्थोऽसुखदुःखहेतुदेहसंबंधोपिन लिप्तः स्यात्सुख
दुःखादिभिर्लिंगैर्न प्यतइत्यर्थः तथाकायस्थोपिमरणादिधर्मकदे
हस्थोपिनबाध्यतेनम्रीयतइत्यर्थः ॥ अनेनजन्मादिषड्भावविका
॥ कायस्थोपिनलिप्तःस्या । कायस्थोपिनबाध्यते ॥ तिलम ॥
॥ ध्येयथातैलं क्षीरमध्येयथाज्यं ॥ ३ ॥
शून्यत्वंदर्शितं ॥ तथाचश्रुतिः नजायतेम्रियतेकेवोदा विद्विया
दि ॥ इदानींयदध्यासेनात्मनोरुदासंसक्तिस्तदपवादेनतत्रैव
देहांतःकरणादावात्माविचारणीयइत्याह ॥ तिलमध्येतिस ॥

(38)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धेन॥आ॰मा॰तिलमध्ये तैलाः अदकतिलेषुयथा तैलं यत्रादिना तिले निष्पिद्य यथा तिला यथक रुध्ध भारते क्षिरमध्य घृतधारक क्षीरमध्ये क्षीरस्वापनादद्वारादधिपरिणाम मथनेनापनीत
॥पुष्पमध्ययथा गंधः फलमध्ये यथा रसाः॥ काष्ठनि॥
॥वन्हकाशेत्तः आकाशवायुकचरेत्॥३९॥श्री ७ ६३
नवनीतादिपरिनामहुर अग्निसंयोगयाघृतंप्रतियते॥३॥
यथापुष्पाणांमध्ययथागंधः प्रतीयते फलमध्ये बगक्ष्या दिक्षियां रुयाग नयथारसोभासतेआकाशयथावायुः सर्वगः सनवाति

(39)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तयायथाकष्ठाग्निवद्दारुएवाक्रियाग्निर्मथनादिनामथितेयथाका
ष्ठमावंविलाय स्वयंप्रकाशतया स्वयंप्रकाशःसन्भासेततद्द
दूमापिअब्बमयादिपंचकोशेषुमध्येष्ठयोगापरोयोगिनानंदा
॥यथासर्वगतोदेहोदेहमध्यव्यवस्थि॥मनस्थोदीप्त॥
॥नांदवोमनोमध्यव्यवस्थितः॥३॥श्रि रा म तु॥
भकतया स्वयंप्रकाशःसनभासतइत्यर्थः॥३१॥तदेवदार्ष्टांति
केनोक्तंस्पष्टमुपपादयति॥तयेति॥यथापूर्वोक्तंतैलादिवत्सर्व
गतःसर्वव्यापीदेहोजीवःदेहमध्येनानाभिव्यक्तियोजरादि

40

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मध्येव्यवस्थितः नानाभिन्नतिलेषु तैलं वेदकवेनस्थितमध्ये॥ देहि अंतः तदेहस्वभेदेन भिन्ना नाममस्थः ततदेतः करणस्थ मनोमध्यततदृष्टादृष्टांतः करणेषु मध्यव्यवस्थितः साक्षित

॥मनस्थं मनमध्यस्थं मध्यस्थं मनवर्जितं॥मन॥

॥सामनआलोकम स्वयंसिध्यंतियोगिनः॥३३॥

तादृशाब्रह्मापरोक्षाणमुच्यतद्व्याह॥मनस्थमिति॥मनस्थं मनोयद्ब्रह्ममनमध्यस्थं मनः साक्षिमतं मध्यस्थं सर्वसाक्षिमतं मनवर्जितं संकल्पविकल्पादिरहितमनबोमकं देवं मनसापरि

(51)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्षुध्यार्तः करणेन आलोकयत तद्दोषराप रोक्षचरं मवस्तिलं ध्या
योगिनात्मानिनः स्वयमेव सिध्यंति विवृत्ता विधकाः मुक्तमघं (५२)
त्ती यथ ॥३३॥ तेषां लक्षणमाह ॥ आकाषमाह ॥ आकाषमित्ति ॥

॥ आकाशमानसं वृत्तामनश्च वा निरा ॥

॥ स्पदं ॥ निश्चले तं विजानीया समाधिस्थ ॥

॥ स्थलक्षणं ॥ ३४ ॥

आकाशवन्मानसं मनो निर्मलवृत्तामनः केसंप्लविकल्पात्मकं
निरास्पदं निर्विषयं वृत्तानिश्चलं निष्क्रियमीश्वरं विजानीया

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त स एव समाधिसं॰ लादृशाज्ञानमेव समाधिसं॰ स्यापि लक्षण

मित्यर्थः ॥ ३४ ॥ एवमारूढस्य लक्षणमुक्त्वा आरुरुक्षोरुपायमाह ॥

योगामृतमिति ॥ योगामृतसंरेपी ज्ञायमनियमाद्यष्टांगरस

॥ योगामृतसंरेपी वावायुभक्षः सदासुखी ॥

॥ यममभ्यस्य नितेयं समाधिमृत्युनाघ्नत ॥ ३५ ॥

पानं वृक्षात्तस्त्र तिपादकशास्त्रमभ्यस्य इत्यर्थः वायुभक्षः मात्रा 53

हारः उपलक्षणमेतत् तीक्षितमित मेध्याशी सदासुखी सर्वदा

संतुष्टः सन् मे नियमं मनोनिग्रहं [illegible] मन्यस्तत्ते स समाधि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रित्युच्यते समाधिमस्य नाशावृत्तजननमरणरूपसंसारनाश
नकइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ तादृशसमाधौ स्थितस्य लक्षणमाह ॥ ऊर्ध्व
शून्यमिति ॥ ऊर्ध्वशून्यम् ऊर्ध्वदेशपरिच्छेदरहितमधःशून्यंम

॥ ऊर्ध्वशून्यमधःशून्यं यदात्मकं ॥ सर्वशून्यं ॥
॥ समाप्ति समाधिस्थस्य लक्षणं ॥ ३६ ॥

ध्यदेशपरिच्छेदरहितं यदात्मकं स्वस्वरूपं आत्मेति भावनावा
नुस समाधिस्थस्य लक्षणमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ श्रीराम समर्थ (55)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आधोदेशापरिच्छदराहित्यं मध्यशून्य एतस्यैकाग्रहस्ते विधिनि
षेधातीतत्वमाहशून्येति॥ शून्यभावितभावात्माशून्यं सर्वप
रिच्छदराहित्यं मितिभावितः वासीतः भावश्चाभिप्रायोयस्या

॥शुन्यभावितभावात्मापुण्यपापैःप्रमुच्यते॥ अर्जुनः॥
॥अदृश्यभावनास्तिदृश्यमेतद्विनश्यतिअवर्णमस्व॥
॥रंब्रह्मकथंध्यायंतियोगिनः॥ श्रीराम॥ श्री॥

मनःतघस्वससशून्यभावितभावात्म। योगिषुएवपापैः
नोधिनिषेधश्चयुक्तैर्मुक्ताभवतीत्यर्थः॥ एवंभगवदुपदिष्ट (45)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उतमाहुर्ध्वपूर्णमिति॥ नहिसावयवमूर्त्यादिमत्त्वेनवयंध्यानं ब्रूमः येनत्वयोक्तं घटेतकिंतु निर्विशेषब्रह्मणि निर्मलनिष्कलमित्या दिवेदांतनन्यवृत्तिगोचरत्वेनतत्संभवतीयेभिप्रायेणाह॥ उर्ध्वा धोमध्यपूर्णशब्दैः सर्वदेशतः सर्वकालतः सर्ववस्तुतः परिच्छेदं व्यावर्तयति यदात्मकं यदेतादृशंवस्तुसर्वत्रव सतिपूर्णं सआ त्मेति योध्यायति स समाधिस्थः तस्यलक्षणमपितदेवेत्यर्थः॥२०॥ नत्वयंसालंबनयोगोवानिरालंबनयोगोवेतिद्वेधाविकल्पं तत्रोद्योगमासंकयाऽर्जुनः॥ पृच्छति॥ सालंबस्य समस्तिकस्या नि

(३८)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समाधौ विरोधसंभवंस्यात्॥ अर्जुनः अहस्याज्ञानागोचरेस्वूवस्तु
निभावनाध्यानेनास्तिननुतर्हिद्दस्यंभवत्तिचेत्तद्दश्यमेतत्सर्वं
विनश्यतिनाश्यंप्राप्नोतिशून्यतिरूप्यवदत्तिंसंशयार्थः॥ त्त
॥श्रीभगवानुवाच॥ ऊर्ध्वपूर्णमधःपूर्णंमध्य॥
॥पूर्णंयदात्मकं॥ सर्वपूर्णंसआत्मेत्तिसमा॥
॥ धिस्थस्यलक्षणं॥ ३८॥
याच्चआत्ववर्णरूपरहितंप्रस्वरंशब्दगोचरंब्रह्मआत्मानेयोगि
नः कथंध्यायंत्तिध्यानस्यसम्यात्मकत्वेनानुभूत्तेवस्तुनितदर्या

गीताटी ॥ ३८

37

58

निष्यवचिविशिष्टा निरालंबस्य मूर्त्याधाररहितस्य शून्यताशरा
विशानायितत्वएवं गुभयोरपि दुष्टत्वादेषघटीत त्वात्कथंध्यायं
तितोप्रश्नार्थः ॥ ७३ ॥ यज्ञदानादिनाशुद्धांतःकरणस्यवेदांतज

॥ श्रीअर्जुनउवाच ॥ सालंबस्याप्यनियत्वं निरा ॥
॥ बस्यशून्यता ॥ उभयोरपिदोषत्का त्कथंध्या ॥
॥ यतियोगिनः ॥ ७३ ॥ श्रीराम ॥

न्यनिर्विशेषब्रह्मगोचरवृत्तिसंभावेनाशुन्यत्वभिप्रायेण ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ हृदयमिति ॥ हृदयं चेतं निर्मलं अज्ञानाऽविघारा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गाद्रिरिक्तत्वक्त्वाअनामयमीश्वरं चिंतयित्वाध्यात्वापरमसुखिस
नपरमानंदात्मकस्सनएकएवाहमिदं सर्वंजगआत्माहमेव
नमतोव्यतिरिक्तमन्यदितिपश्यन्परेस्यानुभवेप्राप्नुहीत्यर्थः॥

॥श्रीभगवानुवाच॥हृदयंनिर्मलंकृत्वाचिंतयित्वाप्यनामयं॥
॥अहमेकइदंसर्वमितिपश्यपरंसुखिन॥ ५०॥ श्रीराम॥

तथाचश्रुतिः॥ मय्येवसकलंजातंमयिसर्वंप्रतिष्ठितं॥ मयिसर्वंल
यंयातितद्ब्रह्माद्वयमस्म्यहमिति॥ ५०॥ श्रीवृद्धपरमात्मा॥ ७॥
अनात्मकस्यजगतःबाह्यनिरूपणेनशब्दद्वयवर्णात्मकत्वेनप्रण

वात्मकत्वेन प्रणवात्म बिंद्वात्मकत्मकत्वेन बिंदोर्नादात्मकत्वेन नादस्य
बस्मध्यानात्मककलात्मकत्वेन ब्रह्मत्वं ऐसे भेयन बिंदुनादकलातीतं
ब्रह्मध्याय दिति भगवतोक्तं तद्विचक्षात्तु पृच्छन्नर्जुन उवाच ॥ अक्षराणीति
हे भगवन् समात्राएवक्षराणि अकारादीनि सर्वे स्वर्वा निवर्णव्यंजनयश्च ।
॥ अर्जुन उवाच ॥ अक्षराणि समात्रा सर्वे बिंदु समाश्रिताः ॥
॥ बिंदुर्निर्भिद्यते नादः स नादः केन भिद्यते ॥ ५१ ॥ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०
षे बिंदु समाश्रिताः बिंदुतन्मात्रकाणीत्यर्थः ४ यद्यपि श्लोकेन सर्वे नादः
केलयोर्समेन्येत्ति सां केलो कुत्र समेन्येतीति प्रश्नार्थः ॥ केन भिद्यते इति
बिंदुस्तनादेन भिद्यते नादस्तन्मात्रकं समस्त समन्यतीत्यर्थः ॥ स नादः ४ ५ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नादस्यैव समन्वयः पृष्ट इति भाति तत्तया पि नादस्य कलास मन्वयति त्र सिध्ध
यानंदपदं कलोपलक्षण मिति ज्ञेयं॥५०॥ एवं पृष्टः भगवान्स्त्रणिंथोरपद्माव
स्यापन्नस्य प्रणवस्यय ध्वनिः स नादः तस्य नादस्यांतरगतं ज्योतिः तेजो
॥श्रीभगवानुवाच॥ अनाहतस्य शब्दस्य तस्य शब्दस्य यो ध्वनिः॥
॥ध्वनेरंतर्गतं ज्योति ज्योतिरंतरगतं मनः॥ तन्मनो विलयं याति॥
॥तद्विष्णोः परमं पदं॥५१॥
रूप कलाया नादस्यापि यत नमविङ इति तात्पर्यं॥ कलायम्प्रतरभावमाह॥
ज्योतिरंतर्गतं मनः मनसा॥ ज्योतिष्यं तभावो नाम तन्मात्रतया तत्र व्या

51

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ष्ठिः तथैवमनसिद्ध्या तिष्ठः कलायाः समन्वय इतिभावः तन्मनः बाह्ये
द्रियंचक्रप्रपंचस्यकारणीभूतंमनः यत्रक्लियंयातियत्रस्वेयोपि वि
लयंयातितत्रद्वितलयस्थानं वृत्तिलयात्मकमितिवा विष्णोः परम
मुत्कृष्टंपदंस्वरूपंतद्विष्णोः परमंपदं सदापश्यंतिसूरयइत्यादि
श्रुत्युक्तमित्यर्थः तदुक्तंमनः कायादिसर्वनिवारयन्ती तितात्पर्यं ॥५५॥

॥ॐकारध्वनिनादेनवायोः संहरणांतिक॥ नीरालंबे॥
॥समुद्दिश्ययत्रनादात्लयंगतः॥५६॥ श्रीराम॥

ॐकारइति॥ ॐकारध्वनिनादेन॥ ॐकारध्वन्यात्मकनादेन सहवा

57

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यो: संस्मरणात्तिकं रेचकपूरकादिकमेननियमितवायोरूपसंस्कार
पर्यंते निरालंबे निर्विशेषं समुद्दिश्य लक्ष्यदृष्ट्या ध्याय यत्र नादो लयं
गतः नाशं प्राप्नुयात् तत्र नादनामाधिकरणामकनादनामा
॥अर्जुन उवाच॥ भिन्ने पंचात्मके देहे गते पंचसु पंचधा॥
॥प्राणैर्विमुक्ते देहे तु धर्माधर्मौ क्व गच्छतः॥४५॥
भकवाविष्टोः परमं पदं समश्नुते॥४४॥ एवं ध्यानप्रकारेण शुद्धांतः
करणस्यारूढस्य पुण्यपापे विधूय ब्रह्मसायुज्यमिति॥ तेषामर
क्षारपरिशुद्धांतःकरणत्वेन ब्रह्मसायुज्यासंभवेन धर्माधर्मावि

53

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धूनबासंभवेनतद्द्वाराजननमरणादिकनवश्यंभाव्यमिति मनसि

K K S U LIBRARY
RAMTEK
441 106
M1065
Dist. Nagpur

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

[OrderDescription]
,CREATED=20.10.20 16:52
,TRANSFERRED=2020/10/20 at 16:59:20
,PAGES=54
,TYPE=STD
,NAME=S0004258
,Book Name=M-1065-UTTARGITA
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection